

О. О. Мороз, д-р. екон. наук, проф.; В. М. Семцов, канд. екон. наук

ОЦІНКА СУЧАСНОГО СТАНУ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Здійснено оцінку основних соціально-економічних показників, які характеризують сучасний стан АПК Вінниччини та її аграрного соціуму. Зазначено проблемні аспекти розвитку галузі з огляду на перебіг ринкових реформ. Розглянуто негативний вплив тіньової економіки на розвиток аграрного сектора.

Вступ

Питання проблем і перспектив розвитку АПК українських регіонів належить до актуальних, про що свідчить значна кількість наукових публікацій [1–2]. В свою чергу, і досі актуальним залишається наукове забезпечення розвитку аграрного сектора у т. ч. Вінницької області як одного із найперспективніших регіонів України.

Очевидно, що в умовах ринкової економіки, розвиток агропромислового комплексу є важливим фактором забезпечення соціально-економічного розвитку держави. Нині важливо зрозуміти, у чому криється застійний синдром реформування аграрного сектора економіки.

Основний матеріал статті

Вінницька область була створена 27.02.1932 р., займає територію у 26,5 тис. кв. км., має площу сільськогосподарських угідь 2016,5 тис. га, населення області (на 1.01.2011 р.) – 1641,2 тис. чол., з них 827,1 тис. чол. – сільського (50,4 %). На 1.01.11 р. в межах області налічувалося 27 районів, 6 міст обласного значення, 28 селищних та 661 сільських рад, 1466 сільських населених пунктів. Вінницька область чи не єдина в Україні в останні роки характеризувалася тим, що на її терені не спостерігалось зменшення кількості сіл. Водночас в області до останнього часу мало місце скорочення населення (у 2010 р. – на 9,0 тис. осіб); рівень зареєстрованого безробіття на 2010 р. становив 3,0 %; тут і надалі в якості статистичної інформації було використано офіційні дані [3].

Вінницька область належить до регіонів, які достатньо активно розвиваються. Так, валовий регіональний продукт (у фактичних цінах) зріс з 2005 р. по 2010 р. більш ніж вдвічі – з 10,2 млрд грн до 25,1 млрд грн, валова додана вартість за той же період – з 9,34 млрд грн до 22,6 млрд грн. Доходи населення області збільшилися з 2005 р. по 2010 р. з 12,2 млрд грн до 29,2 млрд грн. Бюджет області з 1995 р. по 2010 р. збільшився у 19 разів – з 245,8 млн грн до 4563,1 млн грн, а впродовж 2005–2010 рр. – у 2,5 рази.

Економіка регіону в останні роки активно розвивається за рахунок банківської, фінансової, промислової діяльності. Інвестиції в основний капітал економіки області склали в останні роки близько 3,8 млрд грн. Водночас, враховуючи традиційну аграрну спеціалізацію народного господарства області, велика частка у зазначених тенденціях належить АПК.

Все це безпосередньо знайшло своє відображення в активізації зовнішньоекономічної діяльності економіки регіону. Так, зовнішньоторговельний оборот з 1995 р. по 2010 р. зріс більше ніж удвічі – з 447,7 до 942 млн дол. США. Традиційним для області при цьому залишається переважання експорту над імпортом, передусім за рахунок АПК регіону. Так, частка експорту впродовж останніх років коливалася в межах 63–68 % від загального зовнішньоторговельного обороту області. В структурі експорту продукція АПК в останні роки становила майже 65 % (найбільша частка при цьому припадала на готові харчові продукти – більше 32 %), тоді як в імпорті – 19,6 %. Експорт послуг за період 2008–2010 рр. зріс із 41,4 до 42,8 млн дол. США, тоді як імпорт послуг – зменшився з 65,6 до 64,3 млн дол. США. Активними темпами зростає обсяг прямих іноземних інвестицій в область. Так, впродовж 2001–2010 рр. цей показник збільшився з 21,9 до 176,5 млн дол. США, тобто більше ніж у 8 разів; за весь цей період частка іноземних інвестицій у сільське господарство становила близько 8,3 %, а у виробництво харчо-

вих продуктів — 23,8 %.

АПК області традиційно належить до провідних галузей народного господарства. Продукція сільського господарства (у порівняльних цінах 2005 р.) на 2010 р. складала близько 6,2 млрд грн, у т. ч. рослинництва — 4,2 млрд грн, тваринництва — 1,9 млрд грн. Незважаючи на окремі кризові тенденції та вплив останньої фінансової кризи, в цілому продукція сільського господарства в області (у порівняльних цінах 2005 р.) збільшилася з 2005 р. по 2010 р. в 1,3 рази, тоді як випуск товарів та послуг галузі за цей же час зріс в 1,7 рази.

Частка сільського господарства у структурі валової доданої вартості по області перевищує 20 %, а у сукупності із переробною та харчовою промисловістю — близько 35 %, тоді як у структурі випуску товарів та послуг — відповідно майже 22 % та 50 %. Оборотні активи у сільському господарстві за останні 10 років зросли більше ніж у 5 разів і складають на сьогодні більше 30 % по області серед інших галузей, тоді як основні — зменшилися на 14 % (4,6 % по області на 2010 р.). Ступінь зносу основних засобів на 2010 р. становила більше 35 %. У сільському господарстві області на сьогодні залучено 14,2 % найманих працівників; до останнього часу кількість працівників у цій галузі усталено зменшувалася. Інвестиції в основний капітал у сільське господарство у 2010 р. у фактичних цінах склали 960,2 млн грн.

В сільському господарстві Вінниччини функціонує на сьогодні 2083 підприємств, у т. ч. 357 — господарських товариств, 192 — приватних підприємств, 51 — виробничих кооперативів, 1419 — фермерських господарств, 8 — державних підприємств.

Частка Вінницької області в Україні щодо продукції сільського господарства загалом становила більше 6,0 %, рослинництва — 7,1 %, тваринництва — 4,6 %, виробництва зерна — 7,9 %, цукрових буряків — 167,9 %, картоплі — 8,5 %, плодів та овочів — 10,8 %; поголів'я ВРХ — 7,1 %, свиней — 5,5 %, птиці — 5,0 %. Область займала 4 місце в країні з виробництва сільськогосподарської продукції загалом, рослинництва (зерна, цукрових буряків, картоплі) — 1 місце, тваринництва — 7 місце, молока — 1 місце.

Загалом за період 1995–2010 рр. для аграрної економіки області спостерігалися слабкі позитивні в цілому тенденції з огляду на динаміку основних макроекономічних показників. Для сільського господарства області були характерні тенденції незначного зростання (у порівняльних цінах 2005 р.) обсягів виробництва сільськогосподарської продукції — на 5 %, у т. ч. рослинництва — майже на 30%, а також зменшення виробництва продукції тваринництва — майже на 25 %. Майже 28 % сільськогосподарських підприємств у 2010 р. отримали збиток, і з 2000 р. спостерігається слабка тенденція зменшення частки цих підприємств. Рентабельність всієї діяльності у сільському господарстві у 2010 р. становила близько 20 %, операційної — майже 25 %; спостерігалася тенденція істотного збільшення цих показників за останні 10 років. Виробництво продукції тваринництва до останнього часу залишалося збитковим (у 2010 р. — мінус 4,8 %).

З метою оцінювання змін щодо вітчизняного сільськогосподарського виробництва впродовж останніх реформ та їх впливу на стан громад проведено порівняння обсягів і структури виробництва основних видів сільськогосподарської продукції у Вінницькій області за даними на 1990 та 2010 рр. (табл. 1).

Таблиця 1

Валове виробництво сільськогосподарської продукції у Вінницькій області у 1990 р. та 2010 р., тис. т

Види продукції	1990 р.	2010 р.
Зернові всього у тому числі:	3074	3111,343
пшениця всього	1565,2	1260,228
жито	31,7	15,442
ячмінь	589,2	547,017
овес	50,8	11,043
кукурудза	380,1	1231,079
Соняшник	71,7	274,743

Продовження табл. 1

Види продукції	1990 р.	2010 р.
Цукровий буряк	5748,71	2456,523
Картопля	1072,15	1580,223
Овочі	238,22	310,902
Плодоягідні	240,46	189,235
Виноград	2,56	2,618
М'ясо (жива вага)	350,8	95,9
Молоко	1276,9	836,1

Так, за збереження обсягів виробництва зернових в цілому, перевага все ж таки в останні роки надавалася насамперед виробництву кукурудзи за рахунок інших культур цієї групи. До інших відмінностей слід віднести різке зростання виробництва соняшника та ріпаку, а також не менш вражаюче зменшення виробництва цукрових буряків, молока, м'яса. Інші зміни можна віднести до менш значних.

Наведені дані повинні слугувати підґрунтям для пояснення змін щодо соціально-економічного стану сільських громад, зайнятості на селі. Тому основне фокусування уваги було направлене на аналізування того, наскільки зміни у структурі виробництві супроводжувалися: по-перше, динамікою виробництва галузі загалом; по-друге, змінами у витратах праці. Зазначене відображене у табл. 2—3.

Таблиця 2

**Грошові оцінки виробництва основних видів сільськогосподарської продукції
у Вінницькій області на 1990 р. та 2010 р.**

Види продукції	Добуток валового обсягу на середню реалізаційну ціну 2010 р., млн грн		Показники грошових оцінок 2010 р. / 1990 р.
	1990 р.	2010 р.	
Зернові всього, у т. ч.:	<i>x</i>	<i>x</i>	<i>x</i>
пшениця всього	1711,6	1378,1	81 %
жито	24,9	12,1	...
ячмінь	587,3	542,3	...
овес	35,9	7,8	...
кукурудза	443,7	1437,2	324 %
Соняшник	217,9	835,1	383 %
Цукровий буряк	2213,3	945,8	43 %
Овочі	717,7	928,9	130 %
Плодоягідні	503,1	396	79 %
Виноград	6,8	7,0	...
М'ясо (ж. в.)	3486,6	953,1	27 %
Молоко	3762,3	2463,5	66 %
Всього	13711,1	9906,9	72 %

Важливо відмітити, що дані показані у табл. 2, є інтерпретацією того, наскільки змінилися обсяги сільськогосподарського виробництва Вінницької області на сьогодні (2010 р.) у порівнянні з 1990 р. за останніми середніми реалізаційними цінами (на літо 2010 р.). Загалом виробництво у галузі в 2010 р. зменшилося на 28 %, тобто можна стверджувати про загальне і досить суттєве погіршення ситуації. При цьому таке зменшення диктувалося насамперед зменшенням виробництва м'яса, цукрових буряків, молока, пшениці та деяких інших культур, тоді як навіть істотне збільшення доходів (виручки) від виробництва соняшнику і кукурудзи втрати компенсувати не змогли.

В табл. 3 показано дані, які відображають динаміку витрат праці у сільськогосподарському виробництві області за зазначений період.

Для обчислень вибрані дані щодо обсягів виробництва основних видів сільськогосподарської продукції (за статистичними даними) та фактичних показників витрат праці на виробництво 1 ц продукції в УРСР на кінець 80-х — початок 90-х рр. XX ст., наведених у нормативній і науковій літературі [4—5].

Витрати праці на виробництво сільськогосподарської продукції у Вінницькій області

Основні види сільськогосподарської продукції	Витрати праці, тис. люд.-год.			
	1990 р.		2010 р.	
	I*	II**	I*	II**
Зернові	33814	36888	34225	37336
Соняшник	789	860	3022	3297
Цукровий буряк	40237	51738	17196	22109
Картопля	24660	28948	36345	42666
Овочі	10005	14531	13058	18965
Плодоягідні	12023	12985	9462	10219
Виноград	192	202	196	207
М'ясо (жива вага)	143828	157860	39319	43155
Молоко	102152	108537	66888	71069
Всього	367700	412549	219711	249023

Примітки: I* – обчислення проводились з використанням найнижчих, наведених у літературі, даних [4–5];
II* – обчислення проводились з використанням найвищих, наведених у літературі, даних [4–5].

Враховуючи певний діапазон наведених показників витрат праці, обчислені 2 варіанти: найнижчих і найвищих витрат праці, а саме: щодо зернових і соняшнику – 1,1...1,2 люд.-год. на 1 ц, цукрового буряку – 0,7–0,9; картоплі – 2,3–2,7; овочів – 4,2–6,4; плодоягідних – 5–5,4; винограду – 7,5–7,9; м'яса (жива вага) – 41,0–45,0; молока – 8,0–8,5 люд.-год. на 1 ц продукції.

Як бачимо, структура і обсяги сільськогосподарського виробництва на сьогодні (2010 р.) зумовили розрахункове зменшення витрат праці від рівня 1990 р. приблизно на 40 %, причому використання різних коефіцієнтів трудомісткості принципово не змінювало результат (коливання склали в межах 12 %). Таке зменшення безумовно безпосередньо вплинуло на ринок праці на селі, адже, навіть за такими приблизними оцінками, потреба у трудових ресурсах зменшилася катастрофічно. В основі такої динаміки лежать насамперед не стільки кількісні виміри обсягів виробництва (зменшення якого склало близько 28 %), скільки зміни щодо пропорцій між галузями аграрного виробництва.

Безумовно, що таке спрощене порівняння (даних за 1990 та 2010 рр.) не дає можливості врахувати цілу низку факторів, пов'язаних із видозміною сучасного аграрного виробництва. До таких факторів, окрім інших (організаційно-економічних, соціальних та ін.) слід насамперед віднести вплив науково-технічного прогресу, який знайшов свою безпосередню реалізацію у вигляді поширення на значній території України продуктивніших технологій, комплексів сільськогосподарської техніки, систем підживлення, захисту, нових сортів і гібридів і т. д.

Важливо зазначити, що у сучасному високотехнологічному виробництві, за даними В. І. Бойка та ін. [5, с. 376], укрупнені диференційовані нормативи прямих витрат праці на виробництво зернових культур становили (з огляду на фактичний рівень досягнутої продуктивності посівів у 2008–2010 рр. та технології, поширені здебільшого у регіоні): кукурудза на зерно – 1,6 люд.-год. на 1 т зерна; ячмінь ярий – 1,82 люд.-год. на 1 т; пшениця озима – близько 2,0 люд.-год. на 1 т зерна. Таким чином, за цими даними трудомісткість рослинництва на – умовно – 2010 р. (у порівнянні з 1990 р.) зменшилася в досить істотних межах по деяких культурах: зернових – у 6 разів, соняшника – до 40 %, цукрових буряків – майже вдвічі. Таким чином, дані табл. 3 правомірно скорегувати у сторону зменшення трудомісткості сучасного сільськогосподарського виробництва ще на 8–14 %, що ще більше окреслює актуальність проблеми.

Особливістю сучасного аграрного сектора є формування і функціонування інтегрованих підприємств (агрохолдингів, фінансово-промислових груп та ін.). Саме ці форми підприємств, як правило, «диктують» політику у сільському господарстві. І хоча нині до кінця не усвідомлені усі соціальні наслідки функціонування цих організаційних форм, проте результати господарювання стають досить очевидними. Так, якщо розглядати «мінімізацію» (недоплату) податків як одна із форм прояву тіньової економіки [6, с. 24], то можна стверджувати, що значна частина інтегрованих підприємств, користуючись специфікою аграрного сектора,

вдало проводить політику ухилення від сплати податків, причому як в законний, так і в незаконний спосіб.

Вважаємо, що найбільшим недоліком сучасних агрохолдингів є те, що ця форма підприємств здатна виступати фактором гальмування розвитку аграрного сектора економіки, оскільки усередині холдингового об'єднання, як правило, не формується конкуренція, а відтак досить часто страждає якість сільськогосподарської продукції. Штучне формування підприємств-гігантів може спричинити утримання нерентабельного виробництва, що у свою чергу, неминуче знизить економічну ефективність підприємства у цілому, а відтак перешкоджатиме стійкому розвитку сільських територій.

Автори переконані, що організаційна структура сучасних агрохолдингів значною мірою перешкоджає проведенню якісного контролю з боку держави за діяльністю цих підприємств. Саме ця форма підприємств здатна ефективно використовувати з метою мінімізації (оптимізації) податків трансфертні ціни, офшори, контракти (оренда обладнання, приміщень) та ін. А це, як відомо, суперечить чинному законодавству. Так згідно ст. 6. ЗУ «Про захист економічної конкуренції» від 11.01.2001 р. № 2210-III [7] антиконкурентними узгодженими діями, зокрема, визнаються узгоджені дії, які стосуються: 1) встановлення цих чи інших умов придбання або реалізації товарів; 2) усунення з ринку або обмеження доступу на ринок (вихід з ринку) інших суб'єктів господарювання, покупців, продавців; 3) застосування різних умов до рівнозначних угод з іншими суб'єктами господарювання, що ставить останніх у невідгдане становище в конкуренції.

Недосконалість правового, у першу чергу податкового законодавства, дозволяє проводити політику мінімізації податків. Річ у тім, що у західноєвропейських державах холдинги, зазвичай, складають консолідовану звітність (обумовлено Директивою Ради ЄЕС від 13.06.1983 р., яка має рекомендований характер, тобто кожна держава розробляє власну форму звітності). У нашій країні агрохолдинги функціонують як окремі підприємства, а тому така звітність не формується.

В Україні актуальним і нагальним є запровадження консолідованої податкової звітності за прикладом економічно розвинутих країн світу, таких як США (унітарний принцип), Франція («інтегровані платники податків»), Японія (де консолідована звітність для інтегрованих підприємств (корпорацій) введена в дію 01.04.2002 р.).

Відомо, що згідно зі спеціальним режимом оподаткування сума податку на додану вартість, нарахована сільськогосподарським підприємством (суб'єкт спеціального режиму, який провадить діяльність у сфері сільського господарства) на вартість поставлених ним сільськогосподарських товарів (послуг), не підлягає сплаті до бюджету та повністю залишається в розпорядженні такого сільськогосподарського підприємства для відшкодування суми податку, сплаченої (нарахованої) постачальнику на вартість виробничих факторів, за рахунок яких сформовано податковий кредит, а за наявності залишку такої суми податку — для інших виробничих цілей. Також на сьогодні є можливість в межах чинного законодавства проводити політику мінімізації через використання банківських кредитів (віднесення відсотків на валові витрати).

Отже, в Україні необхідно обмежити використання ФСП та пільги (спеціальний режим) щодо ПДВ для агрохолдингів. На сьогодні значна частина сільськогосподарських товариств використовують спрощену систему оподаткування, тобто є платниками фіксованого сільськогосподарського податку, решта — підпорядковані загальній системі оподаткування.

Слід наголосити на тому, що в економічно розвинутих державах органи влади здійснюють жорсткий контроль за угодами (контрактами) між елементами холдингу (ФПГ), з метою унеможливлення та упередження ухилинь від оподаткування. Наприклад, в США згідно зі ст. 482 Кодексу внутрішніх доходів, податкові органи можуть розділити пропорційно доходи, кредити, відрахування між підприємствами (елементами) холдингу, тобто спрацьовує принцип «втягнутої руки» (arms length basic).

Оцінюючи стан агропромислового комплексу Вінницької області, стає зрозуміло, що без створення додаткових механізмів боротьби з тіньовою економікою та корупцією, реформування аграрного сектора може спричинити негативні наслідки на економіку, причому як на місцевому, так і на державному рівні.

Наприклад, станом на 01.07.2010 р. по 695 місцевим радам Вінницької області рахувалося 238582 га земель запасу, які не використовувалися, тобто не надані фізичним або юридичним особам для різних форм господарювання, що складає близько 9,0 % від загальної площі області, в тому числі 192368 га земель запасу за межами населених пунктів та 46214 га земель запасу в межах населених пунктів. Найбільші площі наявних земель запасу не використовувалися у Погребищенському районі — 17397 га, Шаргородському районі — 13528 га, Жмеринському районі — 12666 га, Немирівському районі — 12585 га.

Хотілося б зазначити, що по Вінницькій області юридичним та фізичним особам надано у користування згідно з договорами оренди земельних ділянок державної та комунальної власності загальною площею 197447 га, з яких 159321 га надано юридичним особам та 38126 га фізичним особам.

Важливо зазначити, що площа земель резервного фонду, ненаданих в користування фізичним або юридичним особам для різних форм господарювання, становила 29830 га. Найбільші площі земель резервного фонду не використовувалися у Барському районі — 2637 га, Чечельницькому районі — 1882 га, Шаргородському районі — 1812 га, Жмеринському районі — 1790 га. Таким чином, у 2010 р. по Вінницькій області не використовувалися 268412 га земель запасу та резервного фонду. Отож, умовні втрати місцевих бюджетів від неефективного використання земель у 2010 р. лише по Вінницькій області склали більше 100 млн грн.

Таким чином, нині необхідно систематично здійснювати аналіз використання сільськогосподарських угідь в розрізі сільських (селищних) рад, з метою виявлення суб'єктів господарювання, що здійснюють діяльність (тобто використовують землі) без належного оформлення. Очевидно, що без сприяння та/або участі посадових осіб, вирощування необлікованих сільськогосподарських культур на практиці неможливо в принципі, з огляду на специфіку галузі.

Висновки

Отже, Вінниччину слід розглядати як один з найперспективніших аграрних регіонів країни, який тим не менше, знаходиться у кризовому стані. Однак, враховуючи характер та масштаби проблем розвитку сільських територій, очевидним є те, що без надання реальних владних повноважень місцевим громадам надзвичайно складно будувати ефективну систему державного регулювання. Нагальним є вдосконалення податкового законодавства, механізмів справляння податків, форм державного контролю із використанням зарубіжного досвіду з метою сприяння ефективності організації та виробництва в аграрному секторі економіки та його детінізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Саблук П. Стан і перспективи розвитку агропромислового комплексу України / П. Саблук // Економіка України. — 2008. — № 12. — С. 4—18.
2. Справочник економіста-аграрника [Текст] / Н. П. Кононенко, Н. Я. Кушвид, П. Т. Саблук і др.; под ред. Н. П. Кононенко, Н. Я. Кушвида. — К.: Урожай, 1991. — 520 с.
3. Статистичний щорічник Вінниччини за 2010 рік / Державний комітет статистики України, Головне управління статистики у Вінницькій області. — Вінниця: ГУС, 2011. — 652 с.
4. Економіка, організація і планування агропромислового комплексу / [В. Н. Нелепа, В. Г. Андрийчук, Н. И. Хорунжий і др.]; под ред. В. Н. Нелепа — К.: Вища шк., 1989. — 528 с.
5. Економіка виробництва зерна (з основами організації і технології виробництва): моногр. / [Бойко В. І., Лебідь С. М., Рибка В. С. та ін.]; за ред. В. І. Бойка. — К.: ННЦ ІАЕ, 2008. — 400 с.
6. Никитин С. Теневая экономика и налогообложение / С. Никитин, М. Степанова, Е. Глазова // Мировая экономика и международные отношения. — 2005. — № 2. — С. 24—30.
7. Про захист економічної конкуренції: Закон України, чинний від 11.01.2001 р. № 2210-III (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2210-14>.

Рекомендована кафедрою фінансів та кредиту

Стаття надійшла до редакції 6.03.12
Рекомендована до друку 8.06.12

Мороз Олена Омелянівна — завідувач кафедри, **Семцов Володимир Михайлович** — асистент.

Кафедра підготовки менеджерів, Вінницький національний технічний університет, Вінниця